

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: VIII

MART 1992

SAYI: 23

ATATÜRK'ÜN EĞİTİM DÜŞÜNCESİNİN KÖKENLERİ*

Prof. Dr. YAHYA AKYÜZ

Atatürk'ün eğitime derinden ilgi duyduğunu, Cumhuriyet eğitiminin düşünsel temellerini attığını ve bu alanda bazı uygulamalara giriştiğini biliyoruz. Yine bildiğimiz gibi O, Cumhurbaşkanı olmadığı takdirde Millî Eğitim Bakanı olmayı istediğini ve "asıl kişiliğinin" öğretmenlik olduğunu, kendisinin milletinin öğretmeni olduğunu söylemiştir.

Bildirimizin konusu, Atatürk'ün eğitim görüşleri değildir. O'nun eğitim görüşleri tarafımızdan ve başka araştırmacılarca birçok kez incelenmiştir. Bildirimizde, O'nun eğitime derin ilgi duymasının nedenleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Atatürk'ün eğitim düşüncesinin kökenleri başlıca dört başlık altında ele alınabilir: O'nun yetiştiği ortam; askerlik mesleğinin O'na kazandırdıkları; Devlet kurucusu ve başkanı olması; O'nun kişiliğindeki eğitimci özellikler.

1. Atatürk'ün yetiştiği ortam

Atatürk'ün eğitim düşüncesinin bazı önemli kökenlerini O'nun yetiştiği, başka deyişle çocukluk ve ilk gençlik dönemlerini geçirdiği ortamda aramak gerekir. O'nun yetiştiği ortam üç alt başlık altında incelenebilir :

a) Eğitim ortamı

Atatürk, "çocukluğuma dair ilk hatırladığım şey mektebe gitmek meselesine aittir" der. İlk çocukluk anısı eğitimi ile ilgili olduğuna göre, bunu hayatı boyunca düşündüğü, bu anıdan etkilendiği söylenebilir.

* Bu bildiri, 9-11 Eylül 1991 tarihleri arasında Atatürk Araştırma Merkezi tarafından Ankara'da düzenlenen "Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu"nda sunulmuştur.

Atatürk öğrencilik hayatında birbirine zıt eğitim yöntemlerini bizzat yaşayarak görmüştür. Bunlar baskıya dayanan, nakilci, ezberci yöntemlerin yanında kısmen serbestiye, deneye, akla dayanan yöntemlerdir. Böylece O, bizzat kendi şahsında, Türk çocuklarının, gençlerinin geçen yüzyılda nasıl yetiştirildiklerini ve bunun ne gibi sonuçlar verdiğini gözlemiş, incelemiştir.

Atatürk, düzenli ve kesintisiz bir eğitim görmüş, başarılı ve mesleğin gerektirdiği özellikleri taşıyan öğretmenlere sahip olmuştur.

Öğretmenleri O'nu çok değişik biçimlerde etkilemişlerdir. Biz, bunlardan ilkokul öğretmeni Şemsi Efendi'nin O'nun üzerinde ileriki eğitim düşüncesi bakımından bazı önemli etkilerde bulunduğu görüşündeyiz. Şöyle ki, Şemsi Efendi, eğitim tarihimizde yeni ve kolaylaştırıcı öğretim yöntemlerini ve uygulamalarını ilk deneyen öğretmenlerdendir. Onun öğrencileri ilkokuldan bir üst düzeydeki Rüştiye öğrencilerinden daha bilgili, disiplinli yetişiyorlardı. Şemsi Efendi, ilköğretimdeki yenileşme girişimleri nedeniyle, bazı bağnaz kişilerin saldırısına uğramış fakat yılgınlık göstermemiş, kendisini öğrencilerinin iyi yetişmesine adanmıştı.

Şimdi, Harf İnkılâbı'na bakalım: Şemsi Efendi nasıl ki, çocuklara kısa sürede, kolayca ve etkili biçimde okuma yazmayı, çeşitli bilgileri öğretebilmek için yeni yöntemler, araç gereçler kullanmışsa, Atatürk de, Harf İnkılâbı'na girişmesinin ana amacının Türk milletine "az emekle, kolay bir okuma yazma anahtarı verip, onu bilgisizlikten kurtarmak" olduğunu söyler. Yine Atatürk der ki: "Şurasını tecrübe ile ifade edeyim ki, hece ve alfabe yeniliği hakikaten çocukları güçlüklerden kurtaran, onlara küçük yaşta başarı lezzetini tattıran en etkili vasıttır." Kanımızca O, burada, Şemsi Efendi okulundaki yeni yöntemlere atıf yapıyor. Çünkü O'nun bu konuda "tecrübe ile" söylediği şey, ancak, Şemsi Efendi okulunda görüp yaşadığı heceleme ve okuma yöntemindeki yenilikler ve bunların, çocukları güçlüklerden kurtarıp onlara küçük yaşta tattırdığı başarı mutluluğu olabilir... İşte, Harf İnkılâbı ile, kendisi, daha da kolayca okuma yazma öğrenme mutluluğunu çocuklara ve halka tattırmak istiyor...

Atatürk'ün dinde bağnazlığa karşı görüşlerinde, yenilikçi fikirlerinde, düzen ve disiplin duygularının gelişmesinde de Şemsi Efendi'nin öğretim ve uygulamalarının süphesiz payı vardır.

Atatürk'ün öteki öğretmenleri de O'nun üzerinde çeşitli olumlu etkilerde bulunmuşlardır.

b) Sosyal ve siyasî ortam

Atatürk, çocukluk ve gençlik yıllarını Osmanlı Devleti'nin son ve en buhranlı, en çalkantılı dönemlerinde yaşamıştır. Üstelik, O, bu çağların bir kazan gibi kaynayan Balkanlar'da, sonra İstanbul ve ülkenin çeşitli yerlerinde geçirmiş, yıkılmakta olan Devlet'in çöküş sebeplerini ve kurtarıma yollarını düşünme fırsatı bulmuştur.

O şöyle der: "Bir milletin felâkete uğraması demek, o milletin hasta, hastalıklı olması demektir. Bu sebeple kurtuluş, toplumdaki hastalığı tespit ve tedavi etmekle elde edilir." Yine O, "mazinin hatalarını kökünden temizlemek, düzeltmek" gerektiğini belirtir. Eğitimle ilgili olanlar ise pek tabii bunların başında gelmektedir.

Gerçekten Atatürk, çocukluk ve gençlik yıllarında, içinde bulunduğu sosyal ve siyasal ortamı iyi gözlemiş, Türk ve dünya tarihini iyi öğrenerek, bu ortamın iyi bir değerlendirmesini yapmış, bundan dersler çıkarmıştır. Şöyle ki: Toplumdaki başlıca eğitim kurumları olan medreseler ve sübyan mektepleri 17. yüzyıldan beri yararsız, yalnızca din ve Arap kültürü veren okullar haline dönüşmüş, yeniliklere cephe alıp taşlaşmışlardı. Bazı medreseliler çeşitli yeniliklere karşı çıkmış, Tanzimat döneminde başlayan eğitimde yenileşme hareketlerini engellemeye çalışmıştı. Atatürk, Osmanlılarda yabancı okulların istedikleri gibi at oynattıklarını, azınlıkların eğitim yoluyla iktisaden güçlenip siyasî bakımdan bilinçlendiklerini ve Devlet'i yıkmaya yöneldiklerini gözlemişti. Atatürk, sadece Türklerin amaçsız, etkisiz, cılız, anlamsız, köksüz bir eğitimin çarkları içinde kaldıkları ve millî benliklerinden habersiz yetiştirildikleri için kendi öz yurtlarında esarete sürüklendiklerini görmüştü.

Osmanlıların duraklama ve gerileme dönemlerinde, Türk gençlerinin en çok rağbet ettikleri meslek din görevliliği ve memuriyettir. Tanzimat'ın eğitimde yenileşme hareketleri içinde de memuriyet (kâtiplik) daha da arzulanan bir meslek haline getirilmiştir. Gerileme ve çökmeye yüz tutma karşısında yöneticiler, aydınlar, toplum silkinip ciddi kurtuluş çareleri arayıp uygulayacakları yerde, aksine, gerilemenin önemli sebeplerinden olan memuriyete aşırı önem verme anlayışını sürdürmüşlerdir. Bir dilekçe sonunda "saygılarımla" diyebilmek için yüz çeşit anlamsız kalıp ifadelerle Türk gençleri meşgul edilmiş, konu zorlaştırıldıkça önemli gibi görülmüştür. Bütün bunlardan sonra, Türklerin neden memuriyete koşuştuklarına, ticaret, sanayi, iş ve müspet bilim alanlarının Rum, Ermeni ve yabancıların elinde kaldığına şaşılır mı?

Atatürk, bizzat yaşadığı ve yüzyıllar boyu uygulandığını gördüğü eğitim öğretim yöntemlerinin toplumsal sonuçlarına ilişkin de şu önemli değerlendirmeyi yapmıştır (15 Temmuz 1921, Maarif Kongresi): “Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin, milletimizin gerileme tarihinde en mühim bir âmil (etkili sebep) olduğu kanaatindeyim.”

Eğitimin millî, bilimsel ve işe yarar olmadığı günleri yaşayan ve gözleyen Atatürk, bu durumun felâketlerimizin temel sebeplerinden olduğu sonucuna varmıştır. O’na göre, Balkanlar’ın elimizden çıkma sebebi de, buradaki toplumların dil kurumları ve eğitimleri ile millî şuurlarının uyandırılmış olmasıdır.

Atatürk’ün sonraki yıllarda ortaya koyduğu eğitim görüşleri ve giriştiği uygulamalar esasta, işte, çocukluk ve gençliğini içinde yaşadığı sosyal ve siyasal ortamda yaptığı gözlem ve değerlendirmelere dayanır. Bu gözlem ve değerlendirmelerinden hareket ederek O, millî eğitim, bilime dayanma, eğitimin işe yarar, üretici, hayatta başarılı olacak aktif insanlar yetiştirmesi gibi görüşler ileri sürmüştür.

Başka alanlardaki düşünce ve uygulamalarının çoğunun temelinde de, O’nun çocukluk ve gençlik çağlarını içinde yaşadığı sosyal ve siyasî ortamdaki ve tarihten çıkardığı derslerin sonuçları yer almaktadır.

c) *Fikrî ortam*

Tanzimat döneminin fikrî ve eğitimsel ortamında bazı çelişkiler bulunmakla beraber, eğitim, Devlet’i felâkete gidişten kurtaracak en önemli araçlardan biri olarak görülmeye başlanmış ve bu teşhis o zamandan beri her dönemde değerini korumuştur. Düşünürler ve eğitimcilerimiz bu fikri işlemlerdir. Mutlakiyet döneminde fikrî ortamda —baskılar nedeniyle— bir kısırlaşma görülür. Ancak, Atatürk, çocukluk ve gençliğinde, Tanzimat döneminde ortaya çıkan bu temel görüşten ve çeşitli yeni fikirlerden (Nami Kemal ve başkalarının) yararlanmıştı.

2. Askerlik mesleğinin etkisi

Atatürk, kesintisiz bir askerî eğitimden sonra, çeşitli cephelerde savaş deneyimleri kazanmış, ülkeyi görevi nedeniyle gezmiş, üstlerini ve astlarını, halk çocuklarını yani erleri tanımıştır. Atatürk’ün eğitim ve çeşitli alanlardaki görüşlerinin temelinde O’na askerlik mesleğinin bu yolla kazandırdığı bazı temel gözlemleri ve dersleri de görüyoruz.

Çok önemli bir örnek olarak Balkan Savaşlarını (1912-1913) verelim. Balkan yenilgileri ve felâketleri Osmanlı aydınlarının düşünce yapısında

bir dönüm noktası teşkil eder. Aydınlar bu yenilgi ve felâketlerin nedenlerini araştırmış, acımasızca özeleştirilerde bulunmuşlar, toplumsal sorunlarla daha derinden ilgilenmeye başlamışlardır.

Subaylarda da aynı zihniyet değişikliğini görüyoruz. Örneğin, Binbaşı Nuri Conker, Nisan 1914'te yayınladığı *Zabit ve Kumandan* başlıklı kitabında, Balkan yenilgilerinin askerî eğitimimiz ve askerlik ruhu ile ilgili nedenlerini araştırır. Arkadaşının bu eserini okuyup beğenen ve onu tamamlayıcı nitelikte *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* başlıklı bir kitap yayınlayan (1918) Yarbay Mustafa Kemal de askerî eğitimdeki eksiklerimiz, vatan sevgisi, görev duygusu ile ilgili yetersizliklerimiz, hatta annelerin çocuklarına daha beşikte iken söyleyecekleri ninnilerin eğitimsel değeri üzerinde durur. O'nun bu konuda başlıca görüşleri şunlardır :

Askerî okullarda subaylarımıza ruh ve ilim gücü üstünlüğü kazandırma yeterince önemsenmemiştir. "Harp Okulu'ndaki öğretim, subaylığın temel görevlerini subayın ruhuna sokacak derecede etkili değildi." Ancak, Atatürk'e göre, daha iyi bir askerî öğretim verilseydi bile yeterli olmayacaktı, çünkü gerçek askerî bilgiyi verecek asıl okul, birliklerdir.

Atatürk'ün bu kitabında şunları da yazdığını görüyoruz:

"Bulgar milleti okuldaki çocuğunu 'Edirne bizimdir' şarkısıyla büyütüyor. Ey Osmanlı subayları! Bulgar, Sırp, Yunan, Romen ordularının geceli gündüzlü çalışmalarını ve amaçlarını gözönüne getiriniz. Ey Osmanlı ordusunun anası olan millet! Bulgar, Sırp, Rum, Romen milletlerini ve bunların çocuklarını yetiştirmedeki amaçlarını gözönüne getiriniz!"

"...Açık alınlı Türk kadını! Bugünkü subayların komutasına verdiğin çocuklarına beşiklerinde iken ninniler yaktın mı? Bu ninnilerle onlarda bir karakter yarattın mı?"

3. Devlet kurucusu ve Devlet başkanı olması

Türk milleti, Atatürk'ün önderliğinde bağımsızlık mücadelesine girişirken ve Cumhuriyet'i kurarken, gençliğin bundan sonra hangi ilkelere, amaçlara, hangi eğitim felsefesi ve dünya görüşüne göre yetiştirilmesi gerektiğinin ivedilikle belirlenmesi çok önem taşıyordu. Eğitim artık, süregelen, denenmiş, değersizliği hatta zararları kanıtlanmış bir felsefe ve dünya görüşüne göre yapılamazdı. Türk milletini ileri götürecek, insancıl, akılcı, yeni bir eğitime ihtiyaç vardı. Bu eğitimin temel ilkelerini de Atatürk'ün belirlemesi çok doğaldı. Çünkü O, hem geçmişten çıkan dersleri çok iyi

biliyordu, hem de şimdi yeni Devlet'in kurucusu ve başkanı idi. Bildiğimiz gibi Atatürk bunu, bazen öneriler, bazen istekler ve talimatlar şeklinde ifade etti, fiilen "başöğretmen" olarak çalıştı. O, özellikle öğretmenlere, anne ve babalara seslendi.

Atatürk, böylece, ilk eğitim bilimcimiz olan Farabi'nin (870-950) bir görüşü doğrultusunda davranıyordu: Farabi, devlet başkanının milletinin eğitimcisi olması gerektiğini, onun öğrenme ve öğretmeyi sevmesini, her şeyi kolayca öğretmesini bilmesi gerektiğini söylemişti. İşte Atatürk, tarihimizde pekçok yöneticinin ihmal ettiği bu eğitimcilik görevini en iyi biçimde üstlenmiş, daha sonraki devlet adamlarına da izlemeleri gereken bir örnek olmuştur.

4. Atatürk'ün eğitimci kişiliği

Atatürk, 1936'da, yiğitliğini, zaferlerini, devrimlerini...anlatan bir şiir yazan Şair Behçet Kemal Çağlar'a: "Olmamış", der; "benim asıl bir niteliğim var ki onu hiç yazmamışsın...Benim asıl kişiliğim öğretmenliğimdir; ben milletimin öğretmeniyim, bunu yazmamışsın!"

Atatürk, gerçekten, Kurtuluş Savaşı'nı ve inkılâplarını hep bu sabırlı, ikna edici, güven verici, bilgili "öğretmenliği" sayesinde başarmıştır.

Günümüzün eğitim bilimcileri, öğretmenliğin ve eğitimciliğin, kısmen doğuştan getirilen (Tanrı vergisi) bazı özelliklere, kısmen de sonradan öğrenme ile kazanılan bilgilere sahip olmayı gerektiren bir sanat ve bilim olduğunu söylemektedirler. Bu açıdan baktığımızda, Atatürk'ün tam bir öğretmen ve eğitimci özelliklerini taşıdığını görüyoruz. O'nun, "asıl kişiliğini" öğretmenlik olarak değerlendirmesi bu bakımdan yerindedir.

Atatürk'ün öğretmen ve eğitimci kişiliğini belirleyen temel özellikler nelerdir? Her biri üzerinde uzun uzun durulması mümkün olan bu özelliklerin belli başlılarını biz hatırlatmakla yetineceğiz.

- "Başöğretmen" unvanını alarak (24 Kasım 1928), elinde tebeşir, kara tahta başında ve halkın içinde, halka okuma yazma ve çeşitli bilgiler öğretmeye girişmesi.

- Öğretmenlere çok değer vermesi; her fırsatta okulları gezmesi, sınıflara, derslere girmesi.

- Çocukları çok sevmesi, eğitimde çocukluk döneminin değerini bilmesi.

- Ders kitapları yazması.

- Her yerde ve her zaman eğitim ve öğretimde bulunma amacını gütmesi. Bu nedenle, halka, öğretmenlere seslenişleri yanında, sofraları ve özel sohbetlerinin de öğretici bir değer taşıması.
- Kolay öğretmesi; bunu yaparken, karşısındaki hedef kişi veya topluluğun yaş, meslek, sosyal durum...gibi özelliklerini gözönünde tutarak davranması (15 Eylül 1928'de Sinop'ta arabacı Bekir Ağaya yeni harfleri öğretirken önce *At* ve *Ot* kelimelerini öğretmesi çok önemli bir olaydır).
- Çok açık, anlaşılır ve inandırıcı konuşması.
- Konuşmalarında, açıklamalarında araç gereç kullanması, krokiler vs. çizmesi (Atatürk'ün, 1932'de ABD Elçisi General Sherrill'e, Mayıs 1919'da kendisinin Sultan'la görüşmesini kroki çizerek anlatması, vs.).
- Öğretim ve eğitim yöntemi olarak, takdir, teşvik, uyarı, eleştiride ve kesin isteklerde bulunmayı yerli yerinde ve beraberce uygulaması.
- Çok okuması ve okuduklarından çevresindekileri ve toplumu yararlandırmaya özen göstermesi.
- Eğitimin bilime dayanmasını ve işe yarar ürünler sağlaması gerektiğini amaç olarak göstermesi.

KAYNAKÇA

- AKGÜN, SEÇİL-ULUĞTEKİN, MURAT: "Misak-ı Maarif", *Atatürk Yolu*, Mayıs 1989, Sayı 3, s. 285-349.
- AKYÜZ, YAHYA: *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1988'e), Ankara 1989, 543 s.
- AYBARS, ERGÜN: *Atatürk Eğitim İlkeleri*, 1981, 12 s. (Çoğaltma).
- CONKER, NURİ-ATATÜRK: *Zabit ve Kumandan-Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*, Ankara, 1981, 179 s. (Yayına haz.: İsmet Gönülal-Hüsamettin Ünsal).
- İLHAN, SUAT: "Atatürk'ün Yetiştirdiği Ortam", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1986, Sayı 5, s. 279-288.
- KOCATÜRK, UTKAN: *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1984, 374 s.
- MERT, ÖZCAN: "Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1991, Sayı 20, s. 331-346.
- ÖZTÜRK, CEMİL: *Atatürk Devrinde Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul, 1991, 308 s. (Basılmamış Doktora Tezi).
- SÖNMEZ, CEMİL: *Atatürk ve Çocuklar*, Ankara, 1991, 167 s.
- TEZCAN, MAHMUT: "Atatürk'ün Eğitim Anlayışına Felsefi ve Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1989, Sayı 15, s. 557-594.

